

Схожа за спрямованістю пропозиція містилася в електронній петиції № 22/170958-еп, розміщеній на вебсайті офіційного інтернет-представництва Президента України 23.11.2022 громадянкою В. Шахворостовою: «Офіційно перейменувати назву «росія» на «московія». Замінити термін «російський» на «московський», «російська федерація» на «московська федерація». У зв'язку з цим маємо зазначити, що на момент подання петиції Україні зазначене питання регулювалося Законом України від 31 травня 2005 року «Про географічні назви» у редакції від 9 жовтня 2022 року. Не вдаючись до інших положень цього закону, а також прийнятих відповідно до нього підзаконних нормативно-правових актів, маємо констатувати, що відповідно до чинного законодавства перейменування іноземних держав є можливим лише за умови врахування думки більшості населення, яке проживає на відповідній території та вписується в наявну систему назв цієї території.

На завершення звернемо увагу на зовсім «свіжий» проект Закону України про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо забезпечення створення українськомовного освітнього середовища в закладах освіти (реєстр. № 12086 від 01.10.2024), яким рекомендується забезпечити умови «взаємодії та соціалізації здобувачів освіти з іншими учасниками освітнього процесу (педагогічними працівниками, батьками, іншими працівниками закладу освіти) лише державною мовою як під час освітнього процесу, так і під час інших форм взаємодії здобувачів освіти з іншими учасниками освітнього процесу у приміщеннях та на території суб'єкта освітньої діяльності». Цей проект після його оприлюднення викликав доволі неоднозначну (переважно критичну) оцінку громадськості та експертного середовища.

Ажнюк Богдан Миколайович,
директор Інституту мовознавства
ім. О. О. Потебні НАН України, доктор
філологічних наук, професор

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У лінгвістичній експертизі предметом дослідження є не юридична проблема, а її лінгвістична проєкція, отримана шляхом методологічно коректних лінгвоюридичних трансформацій. Від формулювання поставлених перед експертом питань значною

мірою залежить ефективність використання лінгвістичної експертизи як інструмента правозастосування. Коректно сформульовані питання мають відповідати таким вимогам:

1) питання мають бути сформульовані таким чином, щоб відповіді на них не виходили за межі компетенції лінгвістичної експертизи;

2) питання мають бути сформульовані конкретно й передбачати однозначні відповіді;

3) питання мають експлікувати альтернативні інтерпретації об'єкта дослідження.

Існування альтернативних інтерпретацій тексту найчастіше пов'язане з різним прочитанням окремих змістових сегментів та з різним тлумаченням граматичних і змістових зв'язків, що реалізуються між окремими синтаксемами. Кожна інтерпретація може мати своє лінгвістичне підґрунтя. Експлікація альтернативних інтерпретацій дає змогу не лише аргументовано підтвердити одну з інтерпретацій, але й, що не менш важливо, спростувати іншу, протилежну. Тому методологічною точкою опори для висновку лінгвістичної експертизи є максимально виразне оприявлення лінгвістичного підґрунтя юридичного протистояння, що вимагає здійснення ряду послідовних лінгвопрагматичних трансформацій. Формулювання альтернативних інтерпретацій тексту та експлікація граматичних або змістових моделей, на які ці інтерпретації спираються, дає змогу вибудовувати лінгвістичну аргументацію за принципом «відсікання альтернатив».

Лінгвальна визначеність мовних об'єктів є необхідною передумовою однаковості застосування юридичної норми. Лінгвістична експертиза виходить із презумпції лінгвальної визначеності мовних об'єктів, які належать до інституціолізованих дискурсів, доки не доведено протилежне. Це стосується всіх типів експертиз.

Лінгвістична експертиза розглядає лінгвальну визначеність аналізованого тексту як необхідну передумову його юридичної визначеності. У справах про документальні спори лінгвальна визначеність текстів, які передбачають юридичні наслідки, є базовою лінгвопрагматичною передумовою лінгвістичного аналізу. Тому лінгвістична експертиза ґрунтується на презумпції лінгвальної визначеності такого тексту, доки не доведено протилежне. Застосування презумпції лінгвальної визначеності дозволяє значною мірою формалізувати методику аналізу й

будувати лінгвістичну аргументацію на прийнятних для права логічних і лінгвопрагматичних моделях.

Під час аналізу об'єкта дослідження формально-змістовий аналіз тексту пов'язується з вихідною експертною презумпцією його мовної неаномальності. Застосування презумпції неаномальності та пов'язаних з нею презумпцій нижчого порядку дозволяє з опорою на поняття комунікативної норми аргументовано відхиляти ті інтерпретації тексту, що вибудовуються на припущенні про допустимість аномального текстового елемента або його нерелевантність. З двох альтернативних інтерпретацій відхиляється та, при якій:

- 1) виникає змістова суперечність з іншими частинами тексту;
- 2) допускається неточне слововживання, невиправданий розділовий знак або відсутність необхідного розділового знака;
- 3) виявлено пропуск структурно передбачуваного елемента або надлишковий елемент (надлишкові елементи) тексту, інші мовні засоби необґрунтованого дублювання інформації;
- 4) допускається приписування структурним одиницям аналізованого тексту невластивих їм функцій і таких значень, які не відповідають усталеним дискурсивним практикам.

Презумпція лексичної когерентності ґрунтується на припущенні, що в тексті, який передбачає юридичні наслідки, а також в інших текстах, пов'язаних дискурсивними зв'язками, для позначення тих самих понять використовуються ті самі слова й вислови; тоді як різне мовне оформлення змістових елементів тексту є формальним показником відмінності позначуваних понять. Презумпція лексичної когерентності дозволяє аргументовано відхиляти інтерпретації, які допускають, що в тексті документа ті самі лексичні одиниці використовуються для позначення різних понять або, що для позначення того самого поняття використовуються відмінні мовні засоби. Презумпція лексичної когерентності відповідає загальному принципу юридичної інтерпретації змісту правочину, викладеному в частині 4 статті 213 Цивільного кодексу України: «При тлумаченні змісту правочину беруться до уваги однакове для всього змісту правочину значення слів і понять, а також загальноприйняте у відповідній сфері відносин значення термінів».

Концепція лінгвальної визначеності тексту зумовлює принципову можливість однозначної лінгвістичної інтерпретації елементів такого тексту, тому лінгвістична експертиза виходить із презумпції його однозначності, яка передбачає принципову

можливість визначити лінгвістичними методами значення слів і висловів, уживаних у цьому тексті, встановити несуперечливі логічні, граматичні та змістові зв'язки окремих текстових фрагментів у межах речень, абзаців, розділів, у межах композиційних одиниць тексту вищого порядку і в межах текстів, пов'язаних дискурсивними зв'язками. За необхідності лінгвістичний аналіз може виходити за межі одного тексту й набувати гіпертекстового характеру. Значення спірного текстового сегмента встановлюється з використанням формалізованих лінгвістичних процедур та передбачає аргументоване підтримання однієї з альтернативних інтерпретацій і відхилення іншої.

Діагностика належності тексту до певного дискурсу суттєво впливає на комунікативні очікування адресата повідомлення. Для експертизи вихідною є презумпція осмисленого й адекватного сприйняття тексту його адресатом з урахуванням його дискурсивної специфіки. Без такої презумпції аргументована лінгвістична оцінка тексту неможлива. Вона допомагає «відсікати» аномальні інтерпретації й викривлені смисли, породжувані психологічною своєрідністю або нестандартністю критеріїв інтерпретатора.

Специфіка експертизи діалогічного тексту (записи розмов та переговорів, обмін СМС-повідомленнями тощо) полягає в тому, що значна частина інформації, якою оперують співрозмовники, не набуває прямого словесного вираження і перебуває в підтексті: часто не договорюють того, про що співрозмовник знає або здогадується, осіб або об'єкти називають не по імені, а вживають займенникові позначення або криптопозначення і т. ін. Це ускладнює розуміння тексту невтаємниченим слухачем і його використання як доказу в судовому засіданні.

Завданнями цього типу експертиз є виявити висловлення, які спонукають адресата до вчинення певних дій (наприклад, у справах про шахрайство), ідентифікувати особу, яка називається в тексті непрямым способом або описово, виявити приховані засоби мовленнєвого впливу на особу, встановити в чому полягає такий вплив і т. ін. Специфічним об'єктом дослідження є значення жестів, що супроводжують або замінюють словесні засоби вираження в потоці спонтанного мовлення.

Методика лінгвістичної експертизи з питань, пов'язаних із захистом честі, гідності та ділової репутації, передбачає: 1) діагностування дискурсивних ознак текстового матеріалу, наданого для лінгвістичної експертизи, і характеристику

відповідних дискурсивних практик, 2) виявлення в тексті висловлень, що містять інформацію про особу (осіб), якої (яких) стосуються питання, винесені на розгляд експерта, та змістову й аксіологічну характеристику цих висловлень; 3) характеристику способу представлення релевантної інформації (експліцитна чи імпліцитна інформація), а також стилістичних прийомів та експресивних засобів, якщо вони використовуються при вираженні інформації про особу (осіб), якої (яких) стосуються питання, винесені на розгляд експерта; 4) встановлення модального статусу релевантних елементів висловлення (твердження чи оцінні судження); 5) діагностування форми представлення негативної інформації як брутальної, непристойної, принизливої.

Кваліфікація поданої в тексті інформації як фактологічної (твердження) або суб'єктивно-оцінної (суб'єктивна думка, припущення, оцінне судження) має важливе значення для з'ясування підстав юридизації конфліктного тексту, потрапляння або не потрапляння відповідних елементів аналізованого тексту в площину правового регулювання.

Брайло Юлія Іванівна,

завідувач сектору криміналістичних та психологічних досліджень
Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз м. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
кандидат філологічних наук, доцент;

Кисла Наталія Вікторівна,

провідний науковий співробітник сектору криміналістичних та психологічних досліджень Полтавського відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»,
кандидат філологічних наук

ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Останнім часом зростає інтерес закладів вищої освіти до викладання майбутнім філологам і юристам дисциплін, що стосуються різноаспектних теоретичних і прикладних питань нового для українського мовознавства напрямку – юридичної